

Παντελής ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Κ. FEYERABEND

Περίληψη

Στήν εργασία αυτή επιχειρώ να περιγράψω μερικά καιρία στοιχεία της επιστημολογίας του P. F. όπως εκτίθεται στο *Against Method* και διευκρινίζεται, ύστερα από τον πρώτο κύκλο αντιδράσεων, στο *Science in a Free Society*. Στόχος είναι να έντοπιστεί ή φυσιογνωμία του έργου του P. F. αλλά και ή θέση του για τίς σχέσεις επιστήμης, επιστημολογίας και φιλοσοφίας. Ύποστηρίζω ότι ό P. F. (α) αποκαλύπτει ότι ή σύγχρονη επιστημολογία ασχολείται κυρίως μέ τον έαυτό της κι όχι μέ την επιστήμη, αδυνατώντας να παρέμβει στην πρακτική της επιστήμη, (β) διευκρινίζει τή θέση και λειτουργία αλλά και διευρύνει τήν έννοια τής επιστημονικής κοινότητας, και (γ) ένισχύει θεωρητικά και πρακτικά τό ρόλο τής φιλοσοφίας στην αναζήτηση τής γνώσης.

Summary

PANTELIS NICOLACOPOULOS: Mr. FEYERABEND'S METHODOLOGY. In this paper, I attempt to describe some central features of P. F.'s epistemology as presented in *Against Method* and clarified, after an initial round of reactions, in *Science in a Free Society*. My aim is to grasp the character of P. F.'s work, but also to locate his position on the relations among science, epistemology and philosophy. I claim

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 38 (1985), σσ. 211 - 227

Copyright © 1985 ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, 'Αθήνα.

that P. F. (a) reveals that current epistemology is mainly concerned with itself and not with science, being unable to interfere with the practice of science, (b) clarifies the position and function of the scientific community and widens that concept, and (c) strengthens, both in theory and in practice, the role of philosophy in the search for knowledge.

“As I see it, my book is a longwinded and rather pedestrian attempt to criticize certain ideas about science and rationality, to reveal the idols behind the ideas, and to put them in their proper place.”¹

“In *AM* I try to show that reason, at least in the form in which it is defended by logicians, philosophers of science and some scientists, does not fit science and could not have contributed to its growth. This is a good argument against those who admire science and are also slaves of reason. They have now to make a choice. They can keep science; they can keep reason; they cannot keep both.”²

“Paul ist faul.”³

Ὁ Paul Feyerabend είναι μία πρόκληση πρὸς λανθασμένη κατεύθυνση. Μᾶς ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἐπιστήμη ἀλλὰ μᾶς προκαλεῖ νὰ τὴν ἀγνοήσουμε καὶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸν ἴδιο· πράγμα πού ἀποτελεῖ: (α) ἀποκάλυψη ἑνὸς σημαντικοῦ στοιχείου τῆς σημερινῆς ἐπιστημολογίας, (β) διεύρυνση τῆς ἔννοιας τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας, καὶ (γ) ἐνίσχυση τοῦ ρόλου τῆς φιλοσοφίας στὴν ἀναζήτηση τῆς γνώσης. Ἔχουμε, λοιπόν, νὰ κάνουμε μὲ ἓνα σωστό λάθος — μὲ τὸ “ἀληθινὸ ψεύτικο πόδι” τοῦ Brecht. Μέσα ἀπὸ τὸ *Ἐνάντια στὴ Μέθοδο*⁴ ἀντιμετωπίζουμε ἕναν φιλόσοφο πού μᾶς προκαλεῖ νὰ τὸν κατανοήσουμε, ἢ τουλάχιστον νὰ τὸν ἐρμηνεύσουμε. Ἐναν καλὸ φιλόσοφο πού μᾶς ἀναγκάζει νὰ τοῦ ἀποτείνουμε τίς δέουσες τιμές: νὰ σεβαστοῦμε τὸ ἐπιχείρημά του καὶ, σὰν φιλοφρόνηση, νὰ ἀποδεχτοῦμε τὸ ὕφος του, ἔστω κι ἂν τὸ ἀντικείμενό του, ἡ ἐπιστήμη, μένει σὲ δεύτερη μοῖρα. Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν τὰ τρία αὐτὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ φιλόσοφος τοῦ *Against Method* χρειάστηκε νὰ διευκρινίσει στὸ *Science in a Free Society*, σὲ μιὰ προσπάθεια κατανόησης μιᾶς φιλοσοφικῆς θέσης πάνω στὴ σύγχρονη ἐπιστημολογία.⁵

I

Στόχος τοῦ Feyerabend στὸ *Ἐνάντια στὴ Μέθοδο* ἦταν νὰ ἐπιχειρηματολογήσει σχετικά μὲ μιὰ ἐπιστημολογικὴ θέση πάνω στὴ σύγχρονη ἐπιστήμη. Μέσα σὲ λίγα, ὅμως, χρόνια, χρειάστηκε νὰ ἐπανέλθει καὶ νὰ ἀπαν-

τήσει στοὺς κριτικούς του, γιατί διαπίστωσε ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά του ἀγνοήθηκαν χάριν τῆς εὐκόλης ἐρμηνείας, πῶς τὸ μόνο πού εἶχε νά πεῖ ἦταν ἡ συνταγή “τά πάντα ρεῖ”, κι ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε ἀποκτήσει τὴ φήμη τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγαπάει τὰ slogans. Τί ἀπάντησε; *Διαβάστε τὰ ἐπιχειρήματά μου καί κρίνετε ἀπὸ αὐτά.* Ἀποδίδει, ἔτσι, τὴ δημιουργία συνταγῶν καί τὴν προσήλωσή σέ συνθήματα στοὺς κριτικούς του, πού στάθηκαν σέ ἓνα συμπεράσμα, σέ μιάν ἀρχή, καί ἀγνόησαν τὴν ἐπιχειρηματολογία, ἐνῶ διατηρεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴ θέση ὅτι τὸ κύριο μέλημά του ἦταν, ἀπὸ τὴν ἀρχή, νά δείξει ὅτι δέν ὑπάρχουν συνταγές στὴν ἐπιστήμη. Δύσκολα, ὅμως, θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε τὸν Feysabend τελείως ἀνεύθυνο γιὰ τίς πολλές ἐρμηνεῖες καί παρερμηνεῖες τοῦ βιβλίου του. Γιατί αὐτό πού προβάλλει μέσα ἀπὸ τὸ βιβλίο καί ἐπισκιάζει κάθε ἐπιμέρους ἐπιχείρημα — ὅ,τι κι ἂν φέρει μαζί του ὁ κάθε ἀναγνώστης — εἶναι ἡ κατάργησις κάθε ὀρθότητος, ἀκόμα κι ὅταν τὸ ζητούμενο εἶναι ἡ διαφοροποίηση ἐννοιῶν, πρακτικῶν ἢ γνωστικῶν ἀντικειμένων. Ἄλλο ἐπιστήμη κι ἄλλο ὀρθολογισμός, μᾶς φωνάζει ὁ Feysabend σέ ὄλους τοὺς δυνατοὺς τόνους καί μέ ὄλους τοὺς δυνατοὺς χρωματισμούς. Ἀλλά οὔτε ὁ ὀρθολογισμός οὔτε — πολὺ περισσότερο — ἡ ἐπιστήμη ἔχουν ὄρια, μᾶς ψιθυρίζει.

Πραγματικά, ἂν πιαστεῖ κανεὶς ἀπὸ συγκεκριμένες φράσεις, καί μάλιστα φράσεις σημαντικές γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας, συμπερασματικές, ἐπιγραμματικές, τότε ὁ Feysabend ἐπιδέχεται πολλές καί ἀντιφατικές μεταξὺ τους ἐρμηνεῖες, τὴ στιγμή μάλιστα πού, στό διάλογο μέ τοὺς κριτικούς του, τὸ *Ἐνάντια στὴ Μέθοδο* ἔχει σαφῶς ἀντικαταστήσει τὴν ἐπιστήμη ὡς θέμα συζήτησης. Ἄς δοῦμε μερικές δυνατές ἐρμηνεῖες:

(α) Ὁ Feysabend εἶναι ἓνας ὠφελμιστής, ὀπαδὸς τοῦ Mill, πού ἐπιθυμεῖ τὴ μέγιστη ὠφέλεια γιὰ τὸν μέγιστο ἀριθμὸ ἀτόμων, καί πιστεύει ὅτι αὐτό μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ τὴ “στεγανοποίηση” τῶν διαφόρων τομέων τῆς κοινωνίας ἢ τῶν ἐπιμέρους κοινοτήτων καί ομάδων. Ἡ πολεμική του ἐνάντια στὸν Popper πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Popper ἔχει διαστρεβλώσει τὸν Mill. (β) Ὁ Feysabend ἔχει ὡς κύριο ἀντίπαλο τὸν Mill, ὁ φιλελευθερισμός καί πλουραλισμός τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον δέν συμφωνεῖ μέ τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ, ἀλλὰ ὀδηγεῖ τὴν ἐπιστήμη στὴν καταστροφή. Ἡ πολεμική του ἐνάντια στὸν Popper πηγάζει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Popper εἶναι στὴν οὐσία συνεχιστὴς τοῦ Mill.⁶

(α) Ὁ Feysabend εἶναι ἓνας φιλέλληνας, ἀρχαιολάτρης, βαθὺς γνώστης καί συνεχιστὴς τοῦ κλασικοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ ἔργο του δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιὰ προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἢ ὁποία ἀποδεικνύεται μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες κορυφαία στιγμή τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καί ἀναθεμελίωσις τῆς ἐπιστήμης πάνω στίς προσωκρατικές ἀρχές (τά πάντα ρεῖ) καί στίς ἀριστοτελικές μεθόδους.⁷ (β) Ὁ Feys-

gabend είναι τό αναμενόμενο οικτρό αποτέλεσμα τῆς σύγχρονης ἀπάνθρω-
 πης κοινωνίας, πού στή Δύση ἔχει ὀδηγηθεῖ μέσα ἀπό τή μηχανοποίηση
 καί τήν ἀπόρριψη τῶν ἀξιῶν στούς διαφόρους μηδενισμούς, ἐνῶ στήν Ἑλ-
 λάδα, ὅπου ἡ πονηροκρατία ἔχει ἀντικαταστήσει τό πολιτικό ἰδεῶδες τῆς
 Ἀθήνας, ἔχει ὀδηγήσει στήν κατάσταση πού περιγράφεται μέ τή μετασω-
 κρατική ἀρχή “εἶσαι ὅ,τι δηλώσεις”⁸.

Κι ἀκόμα: (α) Ὁ Feyerabend εἶναι ἕνας ὑπαρξιστής, ἀφοῦ ἀναγνωρίζει
 ὡς μόνο πνευματικό του πατέρα τόν Kierkegaard, καί ὡς πρόλογο τοῦ
 Ἐνάντια στή Μέθοδο τό *Concluding Unscientific Postscript*.⁹ (β) Ὁ Feyer-
 abend ἔχει ὡς κύριο πρόβλημά του τό πρόβλημα τοῦ Sartre: νά συνθέσει
 ὑπαρξισμό καί μαρξισμό. Ταυτίζεται μέ τή θέση τοῦ Sartre ὅτι στήν ἐποχή
 μας μόνον οἱ ἀριστεροί εἶναι διανοούμενοι.¹⁰

Τί εἶναι, λοιπόν, μιά ἐπιστημολογία ἀνοιχτή σέ τόσες καί τέτοιες ἐρμη-
 νεῖες; Εἶναι, πρῶτα ἀπ’ ὅλα, μιά ἐπιστημολογία πού ἀντικαθιστᾷ τό πραγ-
 ματικό τῆς ἀντικείμενο, δηλαδή τό φαινόμενο τῆς ἐπιστήμης, μέ τόν ἴδιο τῆς
 τόν ἑαυτό. Ὁ λόγος περί ἐπιστήμης μετατρέπεται σέ λόγο περί ἐπιστημο-
 λογίας. Τό Ἐνάντια στή Μέθοδο εἶναι τό ἀνάλογο τοῦ πίνακα τοῦ Velazquez
Las Meninas στόν γραπτό λόγο.¹¹ Ζητούμενο, πλέον, δέν εἶναι ἡ μεθοδολο-
 γία τῆς ἐπιστήμης, ἀλλά ἡ μεθοδολογία τοῦ Feyerabend. Καί τό ἐνδιαφέρον,
 ἐδῶ, εἶναι ὅτι αὐτή ἡ μετατροπή, αὐτή ἡ ἀντικατάσταση ἀντικειμένου, δέν
 εἶναι μιά τυχαία ἔκβαση, μιά ἐκ τῶν ὑστέρων καί ἀπρόβλεπτη συνέπεια,
 μιά παρενέργεια τοῦ ἀναρχισμοῦ ὡς φαρμάκου γιά τήν ἐπιστημολογία,
 ἀλλά ἕνα ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένο σύμπτωμα τῆς ἀναρχικῆς ἐπιστη-
 μολογίας. Ἐκ τῶν προτέρων: γιατί ὁ Feyerabend φτιάχνει ἀπό τήν ἀρχή
 τούς κανόνες αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ, καί θά ἦταν σφάλμα νά νομίσουμε ὅτι
 ἀπλῶς ἐξαναγκάζεται νά παίξει ἕνα παιχνίδι πού τοῦ ὑπαγορεύουν οἱ κρι-
 τικοί του καί ἡ ὑποδοχή τοῦ βιβλίου του ἀπό τίς ὅποιες κοινότητες ἀποτέ-
 λεσαν τό ἀναγνωστικό κοινό του. Ἡ κριτική καί ἡ ἐν γένει ὑποδοχή ἔχουν
 κι αὐτές, βέβαια, συμβάλει στή δημιουργία τοῦ ἐπιστημολογικοῦ φαινομέ-
 νου πού ἐξετάζουμε, κι αὐτές κυρίως προκάλεσαν τή δημοσίευση τοῦ *Science
 in a Free Society* ὡς συμπληρωματικοῦ τόμου. Κι ὅταν ἀπαντᾷ σέ κριτική,
 πάντα, σέ κάποιο βαθμό, ἐμπλέκεσαι σέ ἐπεξηγήσεις πού ἔχουν κι ἐσένα
 τόν ἴδιο ὡς ἀντικείμενό τους. Ὅμως, δέν εἶναι ὁ συμπληρωματικός τόμος,
 ἀλλά τό ἴδιο τό Ἐνάντια στή Μέθοδο, πού ἔχει θέσει τούς κανόνες τοῦ
 διαλόγου στόν ὁποῖον ἔχουν ἐμπλακεῖ Feyerabend καί κριτικοί. Τό μόνο
 πράγμα πού ἴσως ὀροθετεῖται στό Ἐνάντια στή Μέθοδο εἶναι ὁ κανόνας
 ἀνάγνωσης καί κατανόησής του — κι ἄς ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνάγνωση καί
 κατανόηση τῆς ἐπιστήμης. Ὁ κανόνας αὐτός λέει: Θά σοῦ πῶ πῶς νά (μὴν)
 κάνεις ἐπιστήμη καί πῶς νά (μὴν) τήν κατανοήσεις· ἂν θέλεις νά καταλά-
 βεις, ὅμως, αὐτά πού σοῦ λέω, πρέπει νά μὴν κουβαλᾷς τίποτα μαζί σου καί

νά διαβάσεις μόνο τὰ ἐπιχειρήματά μου. Ἀλλά οἱ κανόνες φτιάχνονται γιά νά παραβιάζονται. Καί κάθε παρερμηνεία (δηλαδή, παρερμηνεία κατά τόν Feyerabend) στήν κατανόηση τοῦ Ἐνάντια στή Μέθοδο ξεκινάει ἀπό τό ὅτι ὁ κάθε κριτικός κάτι κουβάλαγε μαζί του, καί ἐξαιτίας του διάβαζε τὰ συμπεράσματα κι ὄχι τὰ ἐπιχειρήματα. Καί μετά, εἶναι καί τό ὕφος· ἐκεῖ εἶναι ἡ πρόκληση. Προσωπικό γράμμα στόν Imre Lakatos· ναι, ἀλλά καί δημοσιευμένο δοκίμιο γιά τήν ἐπιστήμη. Μελέτη πού θέλει — ἐπιτέλους! — νά δείξει ὅτι σημασία ἔχει ἡ πρακτική τῆς ἐπιστήμης· ναι, ἀλλά καί ἀνάλυση τῆς θεωρίας (ὄχι τῆς ἐπιστήμης ἀλλά) τῆς ἐπιστημολογίας. Δείχνουμε μέ τό χέρι πρὸς τὰ δεξιά, καί ταυτόχρονα φωνάζουμε: ἀριστερά! Ἔτσι, ὅλοι χάνουμε ἀπό τὰ μάτια μας τήν ἐπιστήμη (ἄν, δηλαδή, τήν εἶχαμε ποτέ μέσα στό βλέμμα μας) καί βλέπουμε τό σαγηνευτικό πρόσωπο τοῦ κυρίου Paul Feyerabend. Κι ὅσοι διαφωνοῦμε μ' αὐτό πού βλέπουμε, δέν τοῦ ἀπαντᾶμε: δέν μ' ἀρέσει ἡ ἐπιστήμη σου· τοῦ λέμε: δέν μ' ἀρέσει ἡ φάτσα σου. Καί μεμιᾶς ἔχουν καθοριστεῖ ἀντικείμενο καί λεξιλόγιο τοῦ διαλόγου.

Ἡ ἱστορία δέν τελειώνει ἐδῶ. Στό παιχνίδι ὑπάρχει καί ἡ μπλόφα. Καί οἱ κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ καθορίζουν τίς μπλόφες τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἔτσι, ὅταν ἡ ἐπιστήμη ἀντικαθίσταται ἀπό τήν ἐπιστημολογία, καί μάλιστα τήν ἐπιστημολογία τοῦ Feyerabend, ὡς ἀντικείμενο πρὸς ἐξέταση, κι ὅταν αὐτό γίνεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Feyerabend μέσα στό Ἐνάντια στή Μέθοδο, ἡ μπλόφα γιά τόν ὀρθολογιστή ἔχει στηθεῖ. Μόλις αὐτός τήν ἀνακαλύψει, καταλαβαίνει μεμιᾶς ὅτι ἔχει χάσει τό παιχνίδι. Τί ἀνακαλύπτει; Ὅτι ἡ ἀποκάλυψη πῶς ὁ Feyerabend δέν ἀσχολεῖται μέ τήν ἐπιστήμη, ἀλλά μέ τήν ἐπιστημολογία, εἶναι ταυτόχρονα ἀποκάλυψη πῶς κι ὁ ἴδιος ὁ ὀρθολογιστής φιλόσοφος τῆς ἐπιστήμης δέν ἀσχολεῖται μέ τήν ἐπιστήμη, ἀλλά μέ ἕναν ἐπιστημολόγο. Κι ὅμως ἡ ἀποκάλυψη αὐτή δέν εἶναι οὔτε ἡ μισή ἀνακάλυψη. Γιατί αὐτό πού ὁ ὀρθολογιστής ἀνακαλύπτει τελικά μέσα ἀπό τόν Feyerabend — αὐτό, δηλαδή, πού ἀποκαλύπτει τό Ἐνάντια στή Μέθοδο — εἶναι ὅτι πάντοτε οἱ ἐπιστημολόγοι ἀσχολήθηκαν μέ τούς ἐπιστημολόγους καί ὄχι μέ τήν ἐπιστήμη. Κι ἀκόμα πιό συγκεκριμένα, ὅτι πάντοτε οἱ ὀρθολογιστές ἐπιστημολόγοι ἀσχολήθηκαν μέ τόν ὀρθολογισμό τους καί ὄχι μέ τήν ἐπιστήμη. Νά τό πάρει τό ποτάμι, λέει πρὸς ὅλους ὁ Feyerabend στό *Science in a Free Society*. Γιά ὅσους τό ἔχουν ἤδη καταλάβει, λέω καθαρά: μπορείτε νά διαλέξετε τήν ἐπιστήμη σας, μπορείτε νά διαλέξετε τόν ὀρθολογισμό σας, ἀλλά δέν μπορείτε νά ἔχετε καί τὰ δύο.² Γιά ὅσους δέν τό ἔχουν ἀκόμα καταλάβει, ἐπαναλαμβάνω καθαρά: ὁ ἀναρχισμός μου δέν εἶναι ἡ καλύτερη ἐπιστημολογία, δέν εἶναι κἀν μιά πλήρης καί μακρόβια ἐπιστημολογία· εἶναι μόνον ἕνα φάρμακο γιά τήν ἐπιστημολογία καί τή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, πού σήμερα νοσοῦν καί πρέπει, γιά ἕνα διάστημα, νά ὑπο-

βληθοῦν σέ θεραπεία.¹² "Όταν ἡ ἐπιστημολογία θεραπευτεῖ ἀπό τόν ὀρθολογισμό καί τήν ἀπασχόληση μέ τόν ἑαυτό της, βλέπουμε.

Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ἀντικειμένου, λοιπόν, δέν εἶναι μιᾶ παρενέργεια τοῦ φαρμάκου, ἄλλά ἡ ἴδια ἡ δράση του, ἡ δράση τοῦ ἀναρχισμοῦ πάνω στόν ἀσθενή. Καί ἀσθενής εἶναι ἡ ἐπιστημολογία, καί ὄχι ἡ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπίδραση αὐτή τοῦ ἀναρχισμοῦ φέρνει στό φῶς ἕνα σημαντικό στοιχεῖο τῆς σημερινῆς ἐπιστημολογίας: οἱ ἐπιστημολόγοι, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καί μέ μόνη, ἴσως, ἐξαίρεση τόν T. S. Kuhn¹³, ἀσχολοῦνται μέ τούς ἐπιστημολόγους. Κατασκευάζουν καί ἀνασκευάζουν θεωρίες, ἀλλά δέν ἐπηρεάζουν τό ἔργο τῆς ἐπιστήμης. Παίζουν τό παιχνίδι τῆς θεωρίας στή βάση αὐστηρῶν κανόνων, συνήθως ὀρθολογικῶν, καί ἀγνοοῦν τό μεγάλο γεγονός ὅτι ἡ ἐπιστήμη δέν εἶναι μιᾶ ὀρθολογική διαδικασία ἀλλά μιᾶ πρακτική. Μέ τόν Feyerabend ὀλοκληρώνεται ἕνας κύκλος τῆς σύγχρονης ἐπιστημολογίας, ἕνας κύκλος ἐπιστημολογικῶν ἀντικειμένων. Ἀπό τήν ἐξέταση τοῦ νοήματος ἐπιστημονικῶν ὄρων καί θεωριῶν, στά κριτήρια ἐπαληθευσιμότητας καί διαψευσιμότητας, στό διαχωρισμό ἐνδοεπιστημονικῶν καί ἐξωεπιστημονικῶν στοιχείων, στά πλαίσια ἀνακάλυψης καί δικαιολόγησης, στήν ἀνεύρεση τῆς δομῆς, στήν παραδειγματική καί κανονική ἐπιστήμη, στά (ὀρθολογικά προγραμματισμένα) ἐρευνητικά προγράμματα — στήν αὐτοκατάργηση τῆς ἐπιστημολογίας χάριν τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς: τῆς πρακτικῆς, πού ἡ ἐπιστημολογία ἔχει ἀποτύχει νά ἐπηρεάσει. Σάν νέος μαγεμένος αὐλός, πού ἀντί γιά ποντίκια ἢ παιδιά ἔχει τή δύναμη νά σύρει πίσω του ἐπιστημολόγους καί ἄλλους ὀρθολογιστές, ὁ ἀναρχισμός τοῦ Feyerabend τραβάει ἐπάνω του τούς φιλοσόφους τῆς ἐπιστήμης καί τούς παρασύρει μαζί του μακριά ἀπό τήν ἐπιστήμη, σέ θέματα μαγικά κι ὄνειρεμένα. Καί ἡ ἐπιστήμη παραμένει στά χέρια τῶν ἐπιστημόνων· γιατί ἐπιστήμη εἶναι αὐτό πού κάνουν οἱ ἐπιστήμονες. Καί οἱ ἐπιστημολόγοι (ὅπως καί πάλι καθαρά δηλώνει ὁ Feyerabend στήν εἰσαγωγή του γιά τήν ἐλληνική ἔκδοση τοῦ *Ἐνάντια στή Μέθοδο*) δέν θά μπορέσουν νά μεταβάλουν τήν κατάσταση αὐτή, ὅσον καιρό ἀδυνατοῦν νά παρέμβουν στήν πρακτική τῆς ἐπιστήμης. Τό φάρμακο, βέβαια, τοῦ ἀναρχισμοῦ εἶναι πολύ ἰσχυρό· σκοτώνει. Δίνει τέλος σέ μιᾶ ὀλόκληρη ἐπιστημολογική παράδοση, ἀφοῦ τήν παραπλανεῖ καί τήν περιπλανεῖ σέ περιοχές μακρινές καί ἔξω ἀπό τό ἀντικείμενό της — δηλαδή, ἔξω ἀπό τό πραγματικό της ἀντικείμενο, αὐτό πού ὀφείλε νά ἐξετάζει καί δέν ἐξετάζει. Ἔτσι, τό ἀντικείμενο παραμένει ἐλεύθερο νά ἐξεταστεῖ καί νά μεταβληθεῖ ἀπό μιᾶ νέα, ὑγιή ἐπιστημολογία ἢ νά μὴν ἐξεταστεῖ καθόλου καί νά παραμείνει αὐτό πού εἶναι: ἐπιστημονική πρακτική, δουλειά τῶν ἐπιστημόνων. Τό ἐρώτημα πού τίθεται πλέον, εἶναι ποιᾶ ἀπό τίς δύο τελευταῖες δυνατότητες θά ἐπιλεγεῖ. Τί κατάφερε τελικά ὁ ἀναρχισμός; Νά ἐλευθερώσει τήν ἐπιστήμη ἀπό τήν

ἐπιστημολογία ἢ τὴν ἐπιστημολογία ἀπὸ τὴν (γεροντική) ἀσθένεια τοῦ ὀρθολογισμοῦ; Γιατί μπορεῖ ὁ Feyerabend νὰ μᾶς ἔχει εἰδοποιήσει ἤδη ἀπὸ τὸν ὑπότιτλο τοῦ *Ἐνάντια στὴ Μέθοδο*, ὅτι αὐτὸ πού θά μᾶς παρουσιάσει εἶναι μιὰ ἀναρχικὴ θεωρία τῆς γνώσης, καὶ ὄχι μιὰ ἀναρχικὴ πρακτικὴ τῆς ἐπιστήμης (οὔτε κἀν μιὰ ἀναρχικὴ ἐπιστημονικὴ θεωρία), καὶ μπορεῖ νὰ μᾶς θυμίζει ξανά καὶ ξανά ὅτι ἔχουμε νὰ ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη καὶ στὸν ὀρθολογισμό· ἀλλὰ ἔτσι ἀποκλείει μὲν μιὰ ὀρθολογικὴ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιβάλλει (κάθε ἄλλο μάλιστα) μιὰ ἀναρχικὴ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ. Ἐδῶ ἔχει τεθεῖ ἓνα ἐρώτημα πού πρέπει νὰ ἀπαντηθεῖ· ἀλλιῶς, ἡ ὀλοκλήρωση μιᾶς ἐπιστημολογικῆς παράδοσης μὲ τὴν αὐτοκατάργηση τῆς ἐπιστημολογίας χάριν τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς δὲν θά εἶναι παρά ἓνα κενὸ περιεχομένου slogan, ἀπ' αὐτὰ πού ὁ Feyerabend ἀντιπαθεῖ.

II

Ἡ προσπάθεια νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα πού ἔχει τεθεῖ περνάει μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. Ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴ σύγχρονη ἐπιστημολογία καὶ ἔχει βαρύνει στίς θεωρίες ὅλων σχεδὸν τῶν μεγάλων ἐπιστημολόγων τῶν τελευταίων ἑκατὸ ἐτῶν. Σχηματικά, θά μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ὁ ρόλος πού παίζει ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα σύμφωνα μὲ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἐπιστημολογικὴ θεωρία ἀποτελεῖ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τῆς κάθε θεωρίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν διαφωνιῶν μεταξὺ τῶν ἐπιστημολόγων. Τὸ θέμα πού ἀνοίγεται εἶναι μεγάλο, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ παρά μόνο στὰ πλαίσια μακροχρόνιας ἔρευνας¹⁴. Ἐδῶ θά μᾶς ἀπασχολήσει μόνο στὸ βαθμὸ πού μπορεῖ νὰ φωτίσει τὸ ἐρώτημα πού ἔχει τεθεῖ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους — ἴσως ὁ βασικότερος — γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας ἔχει ἀποκτήσει μεγάλη σημασία στίς σύγχρονες ἐπιστημολογικὲς θεωρίες εἶναι ἡ στενὴ σύνδεση τῆς ἔννοιας αὐτῆς μὲ τὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια τῶν διαδικασιῶν “ἀποδοχῆς”¹⁵ μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας. Ἐνας, δηλαδή, ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ρόλους πού καλεῖται, σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἐπιστημολογία, νὰ παίζει ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα εἶναι αὐτὸς τοῦ κριτηρίου: καλεῖται ὄχι μόνο νὰ θέσει τὰ κριτήρια ἀποδοχῆς καὶ ἀπόρριψης τῶν θεωριῶν, ἀλλὰ νὰ ἀποτελέσει ἡ ἴδια τὰ κριτήρια αὐτά. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός, ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἐπιστημολογία ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον ἀποδοχῆς ἢ ὄχι μιᾶς θεωρίας, εἶναι μιὰ ἐλάχιστα διαφωτιστικὴ γενικότητα. Σημασία ἔχει ὁ συγκεκριμένος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ἐπιστημολογικὴ θεωρία περιγράφει τὴ λειτουργία τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας καὶ τὴ χρῆση τῆς ὡς κριτηρίου.

ἐκεῖ εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση καὶ διαφοροποίηση τῶν ἐπιστημολογικῶν θεωριῶν. Ἐπιπλέον, ἂν δὲν ἐξηγηθεῖ ἱκανοποιητικά ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δύο ρόλους τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας — τοῦ κριτῆ καὶ τοῦ κριτηρίου — ὁ ἰσχυρισμὸς μοιάζει νὰ κομίζει γλαῦκα εἰς Ἀθήνας: πάντοτε ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἀποτελοῦσε τὸν κριτὴ τῶν ἐπιστημολογικῶν θεωριῶν. Ἐὰς θεωρηθεῖ λοιπὸν ἡ πιὸ πάνω γενικότητα ὡς συντομογραφία πού ὑπογραμμίζει ἓνα σημαντικό κοινὸ σημεῖο, μιὰ ὁμοιότητα, τῶν σύγχρονων ἐπιστημολογικῶν ἀπόψεων, οἱ ὁποῖες διαφοροποιοῦνται σύμφωνα μὲ τὰ ἀκόλουθα σημεῖα, πού κι αὐτὰ παρουσιάζονται συνοπτικά καὶ κάπως αὐθαίρετα.

Ἐκλαμβάνουμε ὡς πρώτη ἀπόπειρα συγκρότησης ἐπιστημολογικῆς θεωρίας πού εἰσάγει τὸν σύγχρονο προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας αὐτὴν τοῦ C. S. Peirce¹⁶. Ὁ ρεαλισμὸς τοῦ Peirce, πού στοχεύει νὰ καταρρίψει ὄχι μόνον τὸν ἰδεαλισμὸ ἀλλὰ κυρίως τὸν καρτεσιανὸ ὀρθολογισμό, θέτει τὴν κρίση τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας ὡς ἀρχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, καὶ ἀντικαθιστᾷ τὶς αὐταπόδεικτες ἀλήθειες τῶν ὀρθολογιστῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ἀρχίζει τὸ παραγωγικὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης, μὲ ὑποθέσεις πρὸς ἐξέταση, μὲ τὶς ὁποῖες ἀρχίζει ἡ διαδικασία ἀναζήτησης καὶ ἀνακάλυψης τῆς ἀλήθειας. Κατὰ τὸν Peirce, ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη δὲν ἀποδέχεται πλέον αὐταπόδεικτες προτάσεις, ἀλλὰ στηρίζεται στὸ consensus τῆς κοινότητας τῶν ἐπιστημόνων-ἐρευνητῶν ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχηματισμὸ προκειμένων καὶ ὑποθέσεων πού θὰ ἐρευνηθοῦν¹⁷. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Peirce, πού περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῆς ἀναγκαιότητας, τῆς νομοτέλειας καὶ τῆς κανονικότητας, συνδέει τὴν ἰδέα τῆς πραγματικότητας μὲ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κοινότητας πού ἀναζητεῖ νὰ ἀναγνωρίσει τὸ πραγματικόν: "The very origin of the conception of reality shows that this conception essentially involves the notion of a COMMUNITY, without definite limits, and capable of a definite increase of knowledge..."¹⁸ "...Reality depends on the ultimate decision of the community."¹⁹ Ἡ λογικὴ τοῦ Peirce ἀντιμετωπίζει ἀνάλογα τὴν ἀλήθεια, ὡς χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῶν ἀφηρημένων προτάσεων: "Truth is that concordance of an abstract statement with the ideal limit towards which endless investigation would tend to bring scientific belief..."²⁰ Τέλος, ὁ πραγματισμὸς τοῦ Peirce, συνδέει ἀλήθεια καὶ πραγματικότητα μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας: "The opinion which is fated to be ultimately agreed to by all who investigate, is what we mean by the truth, and the object represented in this opinion is the real"²¹. Ἐχουμε, λοιπὸν, στὸν Peirce μιὰ εἰκόνα τῆς ἐπιστήμης ὡς διαδικασίας ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας καὶ ἀνακάλυψης τῆς πραγματικότητας, πού διεξάγεται μέσα στὸ χῶρο μιᾶς κοινότητας καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες πού ἡ κοινότητα αὐτὴ θέτει καὶ χρησιμοποιεῖ. Σημασία,

ὡστόσο, δέν ἔχουν τόσο οἱ κανόνες ὅσο ἡ ἴδια ἡ κοινότητα, ἡ ὁποία καθοδηγούμενη ἀπό τήν ἀνακαλυπτόμενη πραγματικότητα ἀναγνωρίζει τά σφάλματα, αὐτοελέγχεται, μεταβάλλει τούς κανόνες της, καί μέ τή συμφωνία της ἀνακαλύπτει νέα στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας καί κατοχυρώνει τή συνέχεια τῆς ἐπιστημονικῆς διαδικασίας. Ἐπιστημονική ἀλήθεια ἔξω ἀπό τήν ἐπιστημονική κοινότητα δέν ὑπάρχει.

Ὁ λογικός θετικισμός δίνει σχετικά μεγαλύτερη σημασία στούς κανόνες καί στά κριτήρια καί λιγότερη στήν ἴδια τήν κοινότητα ἀπ' ὅσο ὁ Peirce. Ἡ ἐπιστημονική κοινότητα, ἐδῶ, εἶναι αὐτή πού κατασκευάζει καί χρησιμοποιεῖ τή γλώσσα τῆς ἐπιστήμης καί τά νοήματα τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Ὅποιοσδήποτε ὁμιλεῖ τή γλώσσα αὐτή εἶναι μέλος τῆς κοινότητας, μπορεῖ νά συμμετέχει στό ἔργο τῆς κατασκευῆς νοημάτων καί νά ἐπαληθεύει ἢ νά ἐπιδιορθώνει θεωρίες. Ἡ ὀρθή χρήση τῶν κανόνων τοῦ εἶναι ἀρκετή, καί ἡ ἐργασία του εἶναι ἐπιστημονική χωρίς νά χρειάζεται γι' αὐτό μιᾶ γενικότερη συμφωνία ἢ ἀποδοχή τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. Ἡ τελευταία περιορίζεται στήν κατασκευή κανόνων καί κριτηρίων ἀποδοχῆς θεωριῶν καί στήν ἐπιδιόρθωση ἢ μεταβολή τους ὅταν ὑπάρχει ἀνάγκη. Ἀλλά μόνον τότε λειτουργεῖ ἡ ἴδια ὡς κριτήριο.

Ἡ ἀρχή τῆς διαψευσιμότητας ὡς κριτήριο ἐπιστημονικότητας τῶν θεωριῶν, πού εἰσάγεται ἀπό τόν Popper (ἂν καί ρητά ἢ ἄρρητα στηρίζεται στήν ἔννοια τοῦ fallibilism τοῦ Peirce²²), μεταβάλλει τήν ὀπτική μέ τήν ὁποία ἡ κοινότητα ἀντιλαμβάνεται τή σχέση ἐπιστημονικότητας καί ἀντικειμενικότητας, δηλαδή θεωρίας καί πραγματικότητας. Στόν Popper, κάθε ἐπιστημονική θεωρία εἶναι διαψεύσιμη· ἡ πιθανότητα νά ἀποδειχθεῖ ἀληθῆς εἶναι πάντοτε μηδέν, ἀλλιῶς μιᾶ θεωρία δέν εἶναι ἐπιστημονική. Ὡστόσο, κάθε ἐπιστημονική θεωρία πού εἶναι, γιά μιᾶ χρονική περίοδο, ἀποδεκτή ἀπό τήν ἐπιστημονική κοινότητα ὡς ἀντικειμενική περιγραφή τῆς πραγματικότητας, ἂν καί χάνει τήν ἀντικειμενικότητά της μόλις διαψευστεῖ, διατηρεῖ πάντοτε τήν ἐπιστημονικότητά της. Ἡ ἐπιστημονική κοινότητα, συνεπῶς, ἀσχολεῖται μέ τή διάψευση θεωριῶν πού προτείνονται ἀπό τά μέλη της ἢ καί ἄλλους, καί τήν ἀντικατάστασή τους μέ ἄλλες θεωρίες, ἀλλά ὄχι μέ τήν ἐπιδιόρθωση θεωριῶν. Καί συνεπῶς, ἡ διάψευση μιᾶς θεωρίας, ἀφοῦ δέν μεταβάλλει τήν ἐπιστημονικότητά της, δέν ἔχει ἐπιπτώσεις στούς κανόνες καί στά κριτήρια διάψευσης ἄλλων θεωριῶν. Ἐτσι, ὁ Popper διαφοροποιεῖται τόσο ὡς πρός τόν Peirce, ἀφοῦ κατά τόν τελευταῖο ἡ συμφωνία τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας γιά τήν ἀποδοχή μιᾶς ὑποθέσεως ἢ θεωρίας ἐπηρεάζει τά μεταγενέστερα κριτήρια τῆς κοινότητας, ὅσο καί ὡς πρός τόν λογικό θετικισμό, ἀφοῦ ἡ ἐπιστημονική κοινότητα δέν ἔχει πλέον τό ἔργο τῆς ἀπό κοινοῦ ἐπιδιόρθωσης θεωριῶν καί κριτηρίων. Μιᾶ ἐπιπλέον σημαντική διαφορά στήν ἔννοια τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας πού εἰσάγεται

μέ τον Popper έχει ήδη αναφερθεί, αλλά πρέπει νά τονιστεί. Οί προτεινόμενες επιστημονικές θεωρίες δέν είναι καν αναγκαίο νά προέρχονται από τά μέλη τής επιστημονικής κοινότητας. Σχηματικά, στον Popper ή ένδιαφέρουσα ιστορία τής επιστήμης αρχίζει κάθε φορά μέ τή διατύπωση ανταγωνιστικών θεωριών, και δέν έχει σημασία από ποῦ προέρχονται οί θεωρίες αυτές. Θα λέγαμε, λοιπόν, συμπερασματικά ὅτι στον Popper οί δεσμοί τής επιστημονικής κοινότητας είναι οί λιγότερο ισχυροί· ἂν ή επιστημονική κοινότητα είναι κάτι περισσότερο από τό σύνολο τῶν ἐπιστημόνων, ἂν έχει κάποια συμβολή στήν ἐπιστήμη ὡς κοινότητα, αὐτό ὀφείλεται και έντοπίζεται στήν ἀποδοχή τής ἀρχῆς τής διαψευσιμότητας και στήν ἀνάλογη ὀπτική μέ τήν ὁποία θεωρεῖται ή ἐπιστήμη.

Ἡ ἀποδοχή μιᾶς “θεωρίας” ἀπό τήν ἐπιστημονική κοινότητα ἐπανέρχεται και ἐνισχύεται ὡς συνδετική σχέση γιά τήν κοινότητα μέ τον Kuhn. Μέ τή διαφορά ὅτι τώρα ή ἐπιστημονική κοινότητα μπορεῖ, ἀπό τή μιᾶ, νά ὑποδιαιρεῖται σέ ἐπιμέρους κοινότητες στή βάση τής ἀποδοχῆς τοῦ ἴδιου παραδείγματος (γι’ αὐτό και τά εἰσαγωγικά στή λέξη θεωρία, στήν ἀρχή τής παραγράφου), και ἀπό τήν ἄλλη νά αὐτοδιαλύεται και νά ἀνασυγκροτεῖται μέ κάθε ἀλλαγή παραδείγματος. Ἐδῶ, ή ἐπιστημονική κοινότητα λειτουργεῖ στίς περιόδους τής κανονικῆς ἐπιστήμης, και μᾶλλον χάνει τήν ἐνότητά της σέ περιόδους ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων. Βέβαια, ἀκόμα και στον Peirce θά μπορούσε κανεῖς νά δεῖ μιᾶ ὑποδιαίρεση τής ἐπιστημονικῆς κοινότητας στή βάση τῶν ἐπιμέρους “κλασικῶν” ἐπιστημῶν (φυσική, χημεία, ἀστρονομία κλπ.). Ἀλλά αὐτή ή ὑποδιαίρεση δέν έχει σημασία γιά τή λειτουργία τής κοινότητας, δέν είναι, δηλαδή, τίποτα περισσότερο ἀπό τήν παραδοχή ἐπιμέρους εἰδικῶν μέσα στήν κοινότητα. Ἄν και ὁ Peirce κάθε ἄλλο παρά ἀποδέχεται τό αἶτημα τοῦ κλασικοῦ ὀρθολογισμοῦ γιά μιᾶ και μόνη ἐπιστήμη, έχει ὡστόσο τή θέση ὅτι οί διάφορες ἐπιστήμες συνδέονται μεταξύ τους και ἀλληλοεπηρεάζονται, ἰδίως μεθοδολογικά. Γι’ αὐτόν, λοιπόν, ή ἐπιστημονική κοινότητα είναι λειτουργικά μιᾶ, και ή ἀπόλυτη ὁμοφωνία τοῦ συνόλου τῶν μελῶν της είναι τό τελικό ὄριο πρὸς τό ὁποῖο τείνει ή ἐπιστημονική γνώση. Στόν Kuhn, ὅμως, οί ἐπιμέρους ἐπιστημονικές κοινότητες μποροῦν νά λειτουργοῦν ἀνεξάρτητα και στή βάση διαφορετικῶν κανόνων, και δέν είναι καθόλου αναγκαίο νά ἐπηρεάζονται ἀπό τή συμφωνία τοῦ συνόλου τῶν κοινοτήτων κατά τή διάρκεια τῶν περιόδων κανονικῆς ἐπιστήμης. Ἔργο τής ἐπιστημονικῆς κοινότητας, στον Kuhn, είναι ή διατύπωση, χρησιμοποίηση και διερεύνηση παραδειγμάτων· ἔργο πού προϋποθέτει τήν παραδειγματική κοινότητα.

Τέλος, ή ἐπιστημονική κοινότητα στον Lakatos έχει στοιχεῖα τῶν ἀντίστοιχων τοῦ Popper και τοῦ Kuhn. Ἀπό τή μιᾶ, και πάλι ἔχουμε ἕνα σύνολο ἀπό ἐπιστημονικές κοινότητες, στή βάση, ὅμως, ἐρευνητικῶν προγραμμά-

των καὶ ὄχι θεωριῶν ἢ παραδειγμάτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ πάλι λείπουν οἱ ἰσχυροὶ κοινοτικοὶ δεσμοί, ἀφοῦ τὰ παράλληλα ἐρευνητικὰ προγράμματα δέν ἐπηρεάζουν οὐσιαστικά τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ὁ Lakatos εἶναι ἀκόμα πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὴν καθολικὴ ἐπιστημονικὴ κοινότητα τοῦ Peirce ἀπ' ὅσο ὁ Kuhn. Ὡστόσο, καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους ἐρευνητικὲς κοινότητές του λειτουργεῖ μὲ πολὺ μεγαλύτερη συνοχὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἐξάρτηση ἀπ' ὅ,τι ἢ ἐπιστημονικὴ κοινότητα τοῦ Popper.

Μέ τὸν Feyerabend, ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα βρίσκεται ξαφνικά ἐξω ἀπὸ τὰ νερά της. Τοποθετεῖται σάν ἰσότιμη μέσα σέ μιὰ σειρά ἀπὸ διάφορες κοινότητες μὲ τὶς ὁποῖες δέν θά ἤθελε νά συσχετίζεται, προβληματίζεται γιὰ τὰ ὅριά της, καὶ ἔχει νά ἀντιμετωπίσει τὴν κοινότητα τῶν ἐπιστημολόγων. Παθαίνει μιὰ ὑπαρξιακὴ κρίση καὶ ἀρχίζει νά ἀμφιβάλλει γιὰ τὰ αἷτια τῆς γονιμότητάς της. Δέν ἦταν ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου πού ὀδήγησε σ' ὅλες τὶς μεγάλες κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης; Δέν ἦταν τὸ κλειστό καὶ αὐτοελεγχόμενο ὀρθολογικὸ σύστημα, τὸ αὐτοδύναμο καὶ ἀνεξάρτητο, πού δημιούργησε τὰ πάντα καὶ ἐγγυᾶται γιὰ τὰ δημιουργήματά του; Μπορεῖ στ' ἀλήθεια νά ὑπάρξει ἀλήθεια καὶ ἐγκυρότητα πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, καὶ ἐπιστημονικὴ γνώση ἐξω ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη; Εἶναι πράγματι ἱκανοὶ ὅλοι γιὰ ὅλα;

Ὁ Feyerabend, βέβαια, κάθε ἄλλο παρά προτείνει ἢ ἔστω ἀποδέχεται τὴ θέση “ὅλοι γιὰ ὅλα”. Γιὰ παράδειγμα, οἱ ἐπαγγελματίες τῆς δημοσιογραφικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστημολογίας δέν μποροῦν νά βροῦν στὸν Feyerabend τὴ θεωρητικὴ καταξίωσή τους — οὔτε κἀν τὴ δικαιολογία τους — καὶ ἂν κάποτε τὸν διαβάσουν, μᾶλλον θά πρέπει νά ἀλλάξουν ἐπάγγελμα. Ὡστόσο, σίγουρα δέν βρίσκει τὴ γονιμότητα τῆς ἐπιστήμης στὴν ἰδιαιτερότητα μιᾶς μεθόδου, ἢ στὴν κλειστὴ συστηματικότητα τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Πολὺ περισσότερο, δέν βρίσκει τὴ γονιμότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνώσης ἀποκλειστικά μέσα στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι ἀπορρίπτει τὴν ἐπιστήμη καὶ προπαγανδίζει γιὰ τὴν κατάργησή της. Ἄντ' αὐτοῦ, προσπαθεῖ μόνο νά τὴ βάλει στὴ θέση της. Καὶ ἂν στὸ *Ἐνάντια στὴ Μέθοδο* μοιάζει εἴτε νά ἀποτυγχάνει σ' αὐτό, εἴτε νά ἐπιτυγχάνει τὸ ἀντίθετο ἐξαιτίας τῆς γενικῆς κατάργησης κάθε ὀροθέτησης, αὐτό ὀφείλεται στὴν ἀντικειμενικὴ δυσκολία τῆς διατύπωσης τῆς θέσης του. Ἡ θέση εἶναι ὅτι στὴν ἐπιστήμη δέν ὑπάρχουν συνταγές, κι ὅτι κάθε ὀροθέτηση, ὅταν δέν εἶναι ἀδύνατη, μπορεῖ καὶ πρέπει νά παραβιάζεται. Ἡ θέση, ὅμως, διατυπώνεται σέ μιὰ ἐποχὴ ὅπου σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου — στὸ μέρος ὅπου κυρίως ἐργάζεται καὶ διαβάζεται ὁ Feyerabend — ἡ ἐπιστήμη εἶναι παντοδύναμη, καὶ ἡ ἐπιστημολογία ἀποδίδει τὴν παντοδυναμία αὐτὴ στὸ ἐσωτερικὸ καθεστῶς τῆς στεγανὰ ὀροθετημένης ἐπιστήμης.

Ποιά είναι, λοιπόν, ή εικόνα τής επιστημονικής κοινότητας κατά τόν Feysabend; Η πλησιέστερη “χειροπιαστή” αναλογία είναι αυτή τοῦ ἀμερικανικοῦ φιλελεύθερου συστήματος τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, πού στηρίζεται στό περίφημο, καί ὅλως ἀμερικανικό, “community ethics”. Σύμφωνα μέ τό σύστημα αὐτό, κάθε κοινότητα είναι ἐλεύθερη νά νομοθετήσει γιά τόν ἑαυτό της σχετικά μέ ἕνα εὐρύτατο (πού φαίνεται ἀκόμα εὐρύτερο σέ σύγκριση μέ τά κρατοῦντα ὄχι μόνο στήν Ἑλλάδα ἀλλά στά περισσότερα κράτη) φάσμα θεμάτων πού δέν καλύπτονται ἀπό τήν πολιτειακή καί τήν ὁμοσπονδιακή νομοθεσία. Τό ἐνδιαφέρον είναι ὅτι ἡ κοινότητα νομοθετεῖ σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῶν μελῶν της, καί χωρίς νά λάβει ὑπόψη ἀντίστοιχες ἀποφάσεις, ἤθη, ἔθιμα, μέτρα καί γοῦστα ἄλλων κοινοτήτων, ἀκόμα καί γειτονικῶν, ἐκτός ἂν θελήσει νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τίς ἐμπειρίες καί τά προβλήματά τους. Ἐτσι παρατηρεῖται τό φαινόμενο γειτονικές κοινότητες νά ἔχουν ριζικά διαφορετικές διατάξεις, ἀλλά καί τρόπο ζωῆς, σχετικά μέ μιᾶ σειρά θεμάτων, ὅπως π.χ. λογοκρισία, περιορισμοί στήν ὁδήγηση καί τήν ἀγορά οἰνοπνευματωδῶν, ἐξάσκηση ἐπαγγέλματος, φορολογία, ἐκλογές, ἐκπαίδευση, διασκέδαση. Οἱ κοινότητες ἀποκτοῦν ἡ καθεμίᾶ τό δικό της χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος γίνεται γενικότερα γνωστός καί ἀποτελεῖ σημαντική παράμετρο γιά τήν ἐπιλογή (ὅποτε ὑπάρχει) τόπου διαβίωσης. Ἴσως ἡ περιγραφή αὐτή νά εἶναι κάπως ἐξωραϊσμένη καί σίγουρα εἶναι πολύ ὑπλουστευμένη· ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι πίσω ἀπό τίς κοινότητες αὐτές ὑπάρχει ἕνας ἐξομειωτικός, ἴσως ἰσοπεδωτικός, κοινός ἀμερικανικός τρόπος ζωῆς. Ὡστόσο ὑπάρχει θεσμοθετημένος ἕνας σημαντικός πλουραλισμός.

Μέσα σ’ ἕναν τέτοιο πλουραλισμό τοποθετεῖ ὁ Feysabend τήν ἐπιστημονική κοινότητα. Ὑπάρχει, ἔχει τή δική της ἰδιαιτερότητα, τοῦς δικούς της θεσμούς, κανόνες, συστήματα, μεθόδους, τρόπους δουλειᾶς καί ζωῆς. Ἐχει τήν ἐσωτερική της αὐτοδυναμία καί ἀνεξαρτησία στήν ἐπιλογή ὅλων τῶν πιά πάνω. Ἀλλά ἔχει δίπλα της καί ἄλλες κοινότητες, τίς ὁποῖες δέν εἶναι ὑποχρεωμένη νά λάβει ὑπόψη, μπορεῖ ὅμως νά τό κάνει ἂν θέλει νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τίς ἐμπειρίες καί τά προβλήματά τους, καί στίς ὁποῖες — κι αὐτό εἶναι τό κυριότερο — δέν μπορεῖ νά ἀπαγορεύσει νά ἀσχοληθοῦν μέ ὅ,τι θέλουν καί ὅπως θέλουν (ἀκόμα καί μέ θέματα “ἐπιστημονικά” κατά τήν ἐπιστημονική κοινότητα), οὔτε μπορεῖ νά ἐπιβάλλει τοῦς δικούς της θεσμούς, μεθόδους καί κανόνες. Οἱ διάφορες κοινότητες, βέβαια, ἀλληλεπιδροῦν μεταξύ τους· εἶναι αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀλληλεπίδραση πού ἐμποδίζει κάθε ὀροθέτηση. Ὡστόσο ἡ ἀλληλεπίδραση δέν καταργεῖ, κατά κανόνα, τήν ἐσωτερική αὐτοδυναμία καί ἀνεξαρτησία τῆς κάθε κοινότητας, ἀκόμα κι ὅταν ἐπιχειρεῖται ἔντονη ἐπίδραση μονῆς κατεύθυνσης, ὅπως π.χ. σέ περίπτωση κρατικῆς παρέμβασης σέ ἐπιστημονικά προγράμματα. Καί, βέβαια, ἐπιτρέπεται ἡ ἰδιότητα τοῦ μέλους πολλῶν κοινοτήτων, καθῶς καί

ἡ ἐλεύθερη μετακίνηση ἀπό κοινότητα σέ κοινότητα. Τελικά, ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας ἔγκειται στίς χωρίς “στεγανά” ἐσωτερικές ἐπιλογές της, καί στό γεγονός ὅτι ἔχει συμβάλει σημαντικά στόν ἐμπλουτισμό τῶν γνώσεων. Καί, ἄρα, δέν ἔγκειται στό ὅτι κατέχει τήν ἀποκλειστικότητα τῆς γνώσης καί προσφέρει τήν ἐγκυρότητα τῆς ὀρθῆς μεθόδου. Ἄς μήν ξεχνᾶμε, στό σημεῖο αὐτό, ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν γνώσεων, τόν ὁποῖο ὁ Feysabend ἀναγνωρίζει καί ἐπιδιώκει, ἀποτελεῖται ἀπό γεγονότα, παρατηρήσεις καί ἐμπειρίες, καί ὄχι ἀπό θεωρίες καί μεθόδους.

Ὅσο γιά τήν ἐπιστημολογική κοινότητα, ποιά σοβαρότητα μπορεῖ νά τῆς ἀποδώσει ὁ Feysabend στά πλαίσια μιᾶς τέτοιας τοποθέτησης καί θεώρησης, ὅταν τό μόνο πού αὐτή ἐπιδιώκει εἶναι νά θεσμοθετήσῃ στό ἐσωτερικό τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας καί νά τήν ὀροθετήσῃ, στεγανοποιώντας τήν ἀπό κάθε ἐξωτερική ἐπίδραση καί τοποθετώντας τήν σέ προνομιοῦχο θέση σέ σχέση μέ τίς ἄλλες κοινότητες ὡς πρός τό θέμα τῆς γνώσης; Στήν καλύτερη περίπτωση εἶναι ἕνα διασκεδαστικό ποντίκι πού βρυχᾶται.²³

III

Ἄν τά ὅσα εἶπαμε στό δεύτερο μέρος εὐσταθοῦν, τότε προκύπτουν τά ἀκόλουθα, ὅσον ἀφορᾷ τό ἐρώτημα πού θέσαμε στό τέλος τοῦ πρώτου μέρους. Ὁ πρῶτος στόχος τοῦ Feysabend εἶναι νά ἀπαλλάξῃ τήν ἐπιστημολογία ἀπό τήν ἀρρώστια τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἐνάντια σ' αὐτή τήν ἀρρώστια προτείνει τό φάρμακο τοῦ ἀναρχισμοῦ. Ἡ μόνη συνταγή πού δίνει καί ὑπογράφει εἶναι: στήν παρούσα φάση ἡ ἐπιστημολογική κοινότητα χρειάζεται μιᾶ γερή δόση ἀναρχισμοῦ. Μιά ἀναρχική ἐπιστημολογία ἤδη ἐλευθερώνει τήν ἐπιστήμη ἀπό κάτι: ἀπό τίς πιέσεις καί τίς ἐπιχειρούμενες ἐπεμβάσεις μιᾶς ὀλόκληρης ἐπιστημολογικῆς παράδοσης. Αὐτή ἡ ἐπιστημολογική παράδοση, ὅσο σύντομη κι ἂν εἶναι, πρέπει πιά νά τελειώνει. Ἄπέτυχε, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ἐπιστημονική πρακτική συνέχισε τό δρόμο της. Μέ τό τέλος αὐτῆς τῆς ἐπιστημολογίας, ἡ ἐπιστημονική κοινότητα θά συνεχίσει νά κάνει τή δουλειά της, χωρίς νά ὑφίσταται τίς πιέσεις μιᾶς κοινότητας πού ἀρνεῖται νά δεχτεῖ τήν πλουραλιστική συνύπαρξη τῶν κοινοτήτων καί θέλει νά τοποθετήσῃ τήν ἐπιστήμη σ' ἕναν θρόνο πού ἡ ἴδια θά φυλάει σάν κέρβερος. Ἡ πρώτη, λοιπόν, ἀπάντηση εἶναι ὅτι μέ τόν Feysabend ἔχουμε τό τέλος μιᾶς ἐπιστημολογίας πού ἀπέτυχε, γιατί δέν ἐπῆρασε τήν πρακτική τῆς ἐπιστήμης καί γιατί δέν συνέβαλε στή γονιμότητα τῆς γνώσης. Ὁ ἀναρχισμός θεραπεύει τήν ἐπιστημολογία ἀπό μιᾶ συγκεκριμένη ἀσθένειά της, καί ἔτσι ἀπελευθερώνει τήν ἐπιστήμη ἀπό ἕνα συγκεκριμένο ἐμπόδιο.

Μποροῦμε, ὅμως, νά ποῦμε ὅτι ὁ Feysabend ἐλευθερώνει τήν ἐπιστήμη

από την επιστημολογία γενικά, ότι τό φάρμακο τοῦ ἀναρχισμοῦ ἔχει τελικό ἀποτέλεσμα τήν ὀριστική κατάργηση τῆς ἐπιστημολογίας μέσα ἀπό τό τελευταῖο στάδιο τῆς ἀναρχικῆς ἐπιστημολογίας, ὅτι τό γνωστικό ἀντικείμενο πού ὀνομάζεται ἐπιστήμη πρέπει νά παραμείνει τελείως ἐλεύθερο καί νά μήν ἐξετάζεται καθόλου; Ἴσχύει ὅτι μέ τόν Feysabend ἡ ἐπιστημολογία τελειώνει χάριν τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, κι ὅτι πρέπει νά ἀρκεστοῦμε στό φαινόμενο τῆς ὑπαρξης τῆς τελευταίας καί μόνον;

Ἐπίσης ὁ δεύτερος στόχος τοῦ Feysabend εἶναι νά ὑποστηρίξει τόν ἐμπλουτισμό καί τή γονιμότητα τῆς γνώσης. Ἐπίσης ὁ στόχος αὐτός, μαζί μέ τήν τοποθέτησή τοῦ Feysabend ὑπέρ τοῦ πλουραλισμοῦ, ἀποκλείουν τή ρητά καταφατική ἀπάντηση στίς ἀμέσως προηγούμενες ἐρωτήσεις. Μιά ἀναρχική ἐπιστημολογία δέν σημαίνει ἄρνηση κάθε ἐπιστημολογίας· δέν σημαίνει ἄρνηση καμιάς συγκεκριμένης ἐπιστημολογίας, οὔτε καν τῆς ὀρθολογικῆς, παρά μόνο ἄρνηση τῆς μονοκρατίας μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐπιστημολογίας. Ἀκόμα καλύτερα, μιᾶ ἀναρχική θεωρία τῆς γνώσης δέν σημαίνει ἄρνηση τῆς θεωρίας γενικά, οὔτε καί κάποιας συγκεκριμένης θεωρίας εἰδικά. (Ἄλλωστε, ἡ θέση τοῦ Feysabend εἶναι ὅτι ναι μέν πλοῦτος τῆς γνώσης σημαίνει γεγονότα καί παρατηρήσεις, ἀλλά γεγονότα καί παρατηρήσεις δέν ὑπάρχουν χωρίς θεωρία.²⁴) Ἡ γονιμότητα τῆς γνώσης στήν ὁποία στοχεύει ὁ Feysabend προέρχεται ἀπό τή δυνατότητα νά παρατηρηθοῦν ὄλο καί νέα γεγονότα ἢ νά ἰδωθοῦν παλαιότερες παρατηρήσεις μέ ὄλο καί νέους τρόπους, μέσα ἀπό διαφορετικές θεωρίες. Ὁ πλοῦτος τῆς γνώσης εἶναι πλοῦτος ἐμπειριῶν, ἀλλά ἡ γονιμότητα τῆς γνώσης εἶναι γονιμότητα θεωριῶν. Ὁ πλουραλισμός, ἐξάλλου, τόν ὁποῖο ὑποστηρίζει ὁ Feysabend εἶναι πλουραλισμός ἀρχῶν, μεθόδων καί θεωριῶν. Τό *Ἐναντία στή Μέθοδο* δέν ἐναντιώνεται στή μεθοδική δουλειά· δέν εἶναι κείμενο ἄρνησης, οὔτε εἶναι κείμενο μιᾶς καί μόνο ἀρχῆς, ἔστω κι ἂν αὐτή εἶναι “τά πάντα ρεῖ”. Ἀντίθετα, εἶναι τό ἴδιο μιᾶ μεθοδική δουλειά μέ ἀρχές. Κι ὁ ἴδιος ὁ Feysabend μέσα ἀπό κάποια θεωρία δουλεύει πάντα. Τελικά, ὁ πλουραλισμός δέν ὑποστηρίζεται χάριν τοῦ πλουραλισμοῦ ἀλλά χάριν τῆς γονιμότητάς του σέ γνώσεις.²⁵

Ἡ δεύτερη, συνεπῶς, ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Feysabend ἀποδέχεται τόσο τήν περίπτωση ἢ ἐπιστήμη νά παραμείνει ἀνεξέταστη ἀπό ὁποιαδήποτε ἐξωτερική της κοινότητα, νά διατηρεῖ τήν ιδιότητα μιᾶς πρακτικῆς πού μέ τόν δικό της τρόπο πλουτίζει τίς γνώσεις, νά ὑπάρχει ὅπως διαπράττεται, ὅσο καί τήν περίπτωση ἢ ἐπιστήμη νά ἐξετάζεται καί νά μεταβάλλεται ἀπό τήν παρέμβαση μιᾶς ὑγιούς ἐπιστημολογικῆς κοινότητας, ὅπως καί κάθε ἄλλης κοινότητας. Ὁ ἀναρχισμός του δέν στόχευσε ποτέ στό νά ἐλευθερώσει τήν ἐπιστήμη ἀπό τήν ἐπιστημολογία γενικά, ὀριστικά καί ἀμετάκλητα. Ὁ πλουραλισμός του ἐπιτρέπει τήν ἀλ-

ληλεπίδραση κοινοτήτων. Τελικά, τὰ πάντα εἶναι θέμα ἐπιλογῶν, φτάνει νά μὴν ἐμποδίζεται ἡ δυνατότητα ἐπιλογῆς. Ἡ θέση, ἄρα, τοῦ Feyerabend εἶναι: αὐτοκατάργηση τῆς ἐπιστημολογίας, ὅπως αὐτὴ εἶναι σήμερα, χάριν ὄχι μόνο τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς ἀλλὰ ὅποιασδήποτε γνωσιακῆς πρακτικῆς, χάριν τῆς γονιμότητας καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῆς γνώσης. Καὶ ἡ θέση αὐτὴ δέν εἶναι ἓνα ἄνευ περιεχομένου slogan.

Ἀντίθετα, ἡ θέση αὐτὴ ἐπαναφέρει στό προσκῆνιο, καὶ μάλιστα ἰσχυροποιημένη, τὴ φιλοσοφία. Στό παιχνίδι τῆς γνώσης, εἶναι ἡ φιλοσοφία πού θά βοηθήσει στή διαμόρφωση ἐπιλογῶν. Κι αὐτό, ὄχι γιατί καιροφυλακτεῖ γιὰ νά διεκδικήσει γιὰ τόν ἑαυτό της κάποια ἀποκλειστικότητα τῆς γνώσης ἢ γιὰ νά ἐπιβληθεῖ στίς διάφορες κοινότητες, ἀλλὰ γιατί εἶναι ἡ φιλοσοφία πού, γιὰ νά ὑπάρξει ἡ ἴδια, στηρίζει καὶ προωθεῖ τόν πλουραλισμό. Στό ἔργο τοῦ Feyerabend ὑπάρχει συνέπεια λόγων καὶ πράξεων πού ἐνισχύει τὴ θέση τῆς φιλοσοφίας: αὐτὰ πού μετᾶνε, καὶ πού πρέπει νά μετᾶνε ἂν στοχεύουμε στόν ἐμπλουτισμό τῆς γνώσης, εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἡ κριτικὴ στάση.²⁰

Σημειώσεις

1. P. Feyerabend, *Science in a Free Society*, New Left Books, London 1978, σελ. 125. Ὡστόσο, τὸ περί οὗ ὁ λόγος βιβλίο εἶναι τὸ *Against Method*, New Left Books, London 1975 (Verso edition, 1978).

2. P. Feyerabend, *Science in a Free Society*, σελ. 16.

3. Gerhart Mahler und Richard Schmitt, *Wir lernen Deutsch* (Unterrichtswerk für den Deutschunterricht im Ausland), Erster Teil, Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main 1962, σελ. 2.

4. P. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, Ἐκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1983.

5. Τὸ *Science in a Free Society* εἶναι οὐσιαστικά μιὰ δευτερογενῆς ἐργασία, συλλογὴ ἄρθρων καὶ ἀπαντήσεων πού στοχεύουν νά συμπληρώσουν καὶ νά ἐπεξηγήσουν τὸ *Against Method*. Ἄλλωστε, στόν σύντομο πρόλογο τοῦ *Against Method*, ὁ P. F. δηλώνει ὅτι τὸ ἔργο του αὐτό εἶναι καὶ θά παραμείνει ἀτελές ("sadly incomplete"), μιὰ πού δέν ἀποτελεῖ παρά τὸ πρῶτο μέρος ἑνὸς βιβλίου γιὰ τόν ὀρθολογισμό, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ὁποίου θά ἔγραφε ὁ Imre Lakatos. Ὁ P. F. θεωρεῖ τὸ ἔργο του ἓνα μακροσκελές καὶ μᾶλλον προσωπικό γράμμα στόν Lakatos. Ἡ πρώτη μορφή τοῦ *Against Method* δημοσιεύτηκε στόν τέταρτο τόμο τῆς σειρᾶς *Minnesota Studies for the Philosophy of Science* (Minneapolis 1970). Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι ὑπάρχουν διαφορές, συχνά σημαντικές, ἀνάμεσα στίς ἀγγλόγλωσσες καὶ γερμανόγλωσσες ἐκδόσεις τῶν βιβλίων τοῦ P. F.

6. Βλ. *Against Method*, chapter 15, και *Science in a Free Society*, part three, chapter one.

7. Βλ. τήν εισαγωγή του P. F. στην ελληνική έκδοση του *Ἐνάντια στή Μέθοδο*.

8. Ἄδυνατῶ νά παραπέμψω ἐπακριβῶς, ἀλλά ἡ φράση ἀποδίδεται στόν Γιάννη Τσαρούχη.

9. Βλ. *Science in a Free Society*, part three, chapter three. Στήν σελ. 136, ὁ P.F. θεωρεῖ ὡς προγόνους τῆς δικῆς του μεθοδολογικῆς ἄποψης τό ἔργο αὐτό τοῦ Kierkegaard και τά σχόλια τοῦ Marx στή *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου* τοῦ Hegel.

10. Βλ. *Against Method*, chapter 12, και *Science in a Free Society*, part three, chapters one, three.

11. Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει ὅτι ὁ Feyerabend ἔχει πάρει τήν ἐπιστημολογία του ἀπό τόν Foucault· ὡστόσο βλ. M. Foucault, *Les mots et les choses*, Gallimard, Paris 1971, chapitre un, και P. D. Nicolacopoulos, *Towards a Theory of the Semiological Interpretation of Ideology; A Contribution to Historical Epistemology*, U.M.I., Ann Arbor 1979, chapter four.

12. Βλ. *Against Method*, σελ. 17, και *Science in a Free Society*, σελ. 127.

13. Ἱστορική εἰρωνεία: Ἦταν ὁ Kuhn, ἢ μᾶλλον τό ἔργο του, πού προώθησε, μέσα ἀπό τό ἐνδιαφέρον πού προκάλεσε γιά τόν κλάδο τῆς ἐπιστημολογίας, τήν ἐνασχόληση τῶν ἐπιστημολόγων μέ τούς ἐπιστημολόγους. Τό ἔργο τοῦ Popper, π.χ., ἔγινε εὐρύτερα γνωστό μετά τόν Kuhn.

14. Αὐτή ἡ ἔρευνα ἔχει και εἰδικότερο φιλοσοφικό ἐνδιαφέρον, γιατί συνδέεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημολογίας μέσα ἀπό τόν φιλοσοφικό κλάδο τῆς γνωσιολογίας. Μπορεῖ, γιά παράδειγμα, νά ἐξεταστεῖ ἡ δυνατότητα τῆς ἀναγωγῆς τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας στήν πλατωνική ἐννοια τῶν ἐπαϊόντων, ἀλλά και τῆς ὑποδιαίρεσης τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας σέ ἰσάριθμες μέ τίς ἐπιστῆμες ἐπιμέρους κοινότητες σύμφωνα μέ τήν ἀριστοτελική, π.χ., διαίρεση τῶν ἐπιστημῶν.

15. Ὁ ὅρος "ἀποδοχή" ἐπιλέγεται ἐδῶ ὡς ὁ πλέον οὐδέτερος. "Ὅροι ὅπως "ἐπαλήθευση", "διάψευση", "ἐνίσχυση", "δικαιολόγηση", "ἀπόδειξη" ἢ εἶναι πολύ ἰσχυροί ἢ παραπέμπουν σαφῶς σέ κάποια συγκεκριμένη ἐπιστημολογική θεωρία.

16. Βλ. C. S. Peirce, *Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge 1931 - 58, 5.213 - 263, 5.311, 5.316, 5.331, 5.354 - 357, 5.407, 5.565, 8.13, 8.38. Σημειώνεται ὅτι, ἀναφερόμενος στήν ἐπιστημονική κοινότητα, ὁ Peirce χρησιμοποιοῖ ἐναλλακτικά τούς ὅρους scientific community, community of investigators, of inquirers, of reasoners, και ἄλλους.

17. Βλ. Peirce, "Questions Concerning Certain Faculties Claimed for Man", στό *Collected Papers*, 5.213 - 263, καθώς και τήν εισαγωγή στό ἴδιο κείμενο

τοῦ Philip P. Wiener, ἐπιμελητῆ (editor) τοῦ τόμου *C. S. Peirce: Selected Writings*, Dover, New York 1966, κυρίως σελ. 17.

18. Peirce, "Some Consequences of Four Incapacities", στό *Collected Papers*, 5.311. Ὑπογράμμιση τοῦ C.S.P.

19. Ibid, 5.316.

20. Peirce, "Truth and Falsity and Error", στό *Collected Papers*, 5.565.

21. Peirce, "How to Make Our Ideas Clear", στό *Collected Papers*, 5.407.

22. Γιά τήν ἔννοια τοῦ Fallibilism, βλ. *Collected Papers*, 1.152 - 173, 5.587. (Ἡ πρόταση 5.565 — βλ. ὑποσημείωση 20 — συνεχίζει ἀμέσως μετά: "which concordance the abstract statement may possess by virtue of the confession of its inaccuracy and one-sidedness, and this confession is an essential ingredient of truth".) Ἀκόμα, βλ. Π. Νικολακόπουλος, "Ἐμπειρία, Μέθοδος, Θεωρία: Οἱ τρεῖς παράγοντες τῆς γνώσης", στό *Θεμέλια τῶν Ἐπιστημῶν*, 4, Gutenberg, Ἀθήνα 1982, σσ. 71 - 72. Γιά τά "χρέη" τοῦ Popper στόν Peirce, βλ. E. Freeman, "C. S. Peirce and Objectivity in Philosophy" καί K. Popper, "Freeman on Peirce's Anticipations of Popper", στό Eugene Freedman (ed.), *The Relevance of Charles Peirce*, Monist Library of Philosophy, La Salle, Ill. 1983, σσ. 59 - 77 καί 78 - 79.

23. Ἐλπίζω σύντομα νά μπορέσω νά ἀναπτύξω τό δεύτερο αὐτό μέρος τῆς παρούσας ἐργασίας ἐκτενέστερα καί πιό τεκμηριωμένα.

24. Βλ. *Against Method*, chapter 5, ἀλλά καί ὅλες τίς σχετικές παραπομπές στόν ὄρο "theory and fact" στό Subject Index.

25. Γι' αὐτό καί θά διαφωνήσω μέ τήν ἄποψη τοῦ Γ. Βέλτσου: "Γιά χάρη τῆς ἀρχῆς τῆς πολλαπλότητας", πού μόνον αὐτή ἐξουδετερώνει τούς θεωρητικούς σωβινισμούς, δέν θά ἦμουν ἀπλῶς ὑπέρ τῆς παρουσίας ἑνός θεολόγου στήν Πάντειο, ἀλλά καί ἑνός μάγου τῶν Μπαρούγια ἢ ἑνός μύστη τῆς Βουντού, πού τή σημασία της ἀναγνωρίζει καί ὁ Πῶλ Φεγιεράμπεντ γιά τή σύγχρονη φυσιολογία." ("Ἡ Πάντειος", στή στήλη "Διαφορές", *Ἐλευθεροτυπία*, 28/9/83, σελ. 9). Ἐδῶ ὁ P. F. ἔχει ἀντιστραφεῖ. Δέν ἀναγνωρίζει τήν ὁποιαδήποτε σημασία τῆς Βουντού χάριν τῆς ἀρχῆς τῆς πολλαπλότητας· ἀντίστροφα, ὑποστηρίζει τήν ἀρχή τῆς πολλαπλότητας γιατί αὐτό τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀναγνωρίσει τήν ὁποιαδήποτε σημασία τῆς Βουντού, πού ἀλλιῶς θά περνοῦσε ἀπαρατήρητη.

26. Θά ἦταν, βέβαια, ἐνδειξη ἀνυπακοῆς στήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ P. F. καί ἔλλειψης κριτικῆς στάσης, ἀλλά ὄχι σφάλμα, νά ἐκφράσει κανεῖς σχηματικά τή θέση τοῦ P. F. μέ τό slogan: στή γνώση, ὅπως καί στόν ἔρωτα, δέν ὑπάρχουν συνταγές. Γονιμότητα τῆς γνώσης, ἀνάπτυξη, ἀλλά καί περίπτυξη. Πάντως, οἱ ἀτέλειες ἀλλά καί ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ πονήματος αὐτοῦ ὀφείλονται σέ ἐρωτικούς λόγους. Πράγμα πού εἶναι ἀποδεκτό ἀπό τή φιλοσοφία.